

هزینه‌های نظامی ایران در دهه ۷۰ و ۸۰^(۱)

کامران مفید
محمدعلی خرمی

دوم، با توجه به مبالغ کلان معاملات و حجم گسترده نقل و انتقالات نظامی، فروش تسلیحات به روشهای گوناگون، به ابزار مهم سیاست خارجی این کشورها در جهان سوم تبدیل شد.^(۳) همان‌طور که اندرو پی بر^(۴) یادآور شده است، فروش تسلیحات بیش از گذشته به موضوعی حساس و یکی از ابعاد مهم سیاستهای جهانی تبدیل شده است. در حال حاضر، این موضوع رشته پریچ و تاب مهمی در امور بین‌المللی محسوب می‌شود. فروش تسلیحات جدا از رخدادی اقتصادی، نشان دهنده روابط نظامی، رقابت یا کنترل تسلیحات است. در واقع، فروش تسلیحات برگ برنده بزرگی در سیاست خارجی محسوب می‌شود.

آنچه پیش از این آمد، ارائه خلاصه‌ای از برخی از علت‌های مهم در ارتباط با عوامل جذب و دفعی بود که هزینه‌های نظامی و واردات تسلیحات را افزایش می‌دهند. با توجه به مباحث این نوشتار و محدودیت‌های منابع، قصد نداریم بررسی جامع و مفصلی را از عناوینی، مانند اهداف سیاسی، استراتژیک، نظامی، داخلی یا خارجی در افزایش سریع هزینه‌های نظامی ارائه دهیم.^(۴)

آنچه در اینجا می‌آید، بررسی اجمالی پیامدهای اقتصادی هزینه‌های نظامی ایران و عراق است. بنابراین، حجم هزینه‌های دفاعی، برآورد ارزش واردات تسلیحات و اطلاعات مربوط به میزان حجم واردات تسلیحات بیان خواهد شد. البته، در ضمن قراردادهای عمده تسلیحاتی و صادرکنندگان عمده آن هم مشخص خواهد شد. همچنین، میزان تسلیحات کشورهای خلیج فارس و تغییرات صورت گرفته در تعداد کارکنان نظامی و نیز قابلیت عمده تجهیزات

هزینه‌های نظامی ایران از سال ۱۹۷۳ تا ۱۹۷۸

رشد سریع هزینه نظامی کشورهای صادرکننده نفت خاورمیانه یکی از مهم‌ترین پیامدهای افزایش قیمت نفت در سال ۱۹۷۳-۱۹۷۴ بوده است. در اواسط دهه ۷۰، ایران با داشتن بزرگ‌ترین سازمان نظامی به قدرت مطلق نظامی خلیج فارس تبدیل شده بود.

هزینه نظامی، واردات تسلیحات و تلاش برای نظامی کردن کشور، از حوزه‌های مطالعاتی ستیزه‌شناسی به شمار می‌آیند. عوامل جذب^(۲) و دفع^(۳) متفاوتی مانند امنیت، ثبات، ذهنیت، پیوند آن با توسعه و تجدد، و طرح رژیم‌های منطقه‌ای، نظامیگری این کشورها را باعث شده بود.^(۱)

هزینه‌های نظامی بالا در کشورهای خاورمیانه تأثیری جدی بر اقتصاد سیاسی این کشورها داشته و حجم زیادی از واردات آن‌ها را تشکیل داده است که این مسئله از دو عامل اصلی نشئت می‌گیرد: نخست، پس از افزایش قیمت نفت، دلارهای نفتی با فروش تسلیحات، مجدداً بیه کشورهای صنعتی [بازمی‌گشت؛ بنابراین، تسلیح کشورهای صادرکننده نفت می‌توانست دست‌یابی به هدف مزبور را امکان‌پذیر کند. در مقایسه با گذشته نه چندان دور، یعنی سالهای پیش از اوایل دهه ۷۰، هنگامی که بیشتر واردات نظامی بخشی از حجم کلی کمک‌های نظامی کشورهای صادرکننده سلاح را تشکیل می‌داد، واردکنندگان تسلیحات مسئول پرداخت هزینه واردات نظامی خود شدند؛ موضوعی که به طور آشکار، ماهیت نقل و انتقالات نظامی اخیر را تغییر داده و بار هزینه‌های واردات نظامی را بر دوش کشورهای دریافت‌کننده گذاشته است.^(۲)

(1) Kamran Mofid; The Economic Consequences of the Gulf War; London: Routledge, 1990, P.53-75.

(2) Pull

(3) Push

(4) Andrew Pierre

همان طور که پیش از این آمد، واردات تسلیحات یکی از اولویتهای اقتصادی در کشورهای نفت خیز خاورمیانه است. طی دوره مورد مطالعه، ایران یکی از واردکنندگان اصلی تسلیحات در منطقه بوده است؛ موضوعی که به وضوح می توان آن را در جدول شماره ۳ ملاحظه کرد که در آن، نام واردکنندگان اصلی تسلیحات در خاورمیانه طی سالهای ۱۹۷۰-۱۹۷۴ و ۱۹۷۵-۱۹۷۹ به ترتیب ارائه شده است.

در حالی که طی سالهای ۱۹۷۰-۱۹۷۴، ایران پس از سوریه و مصر سومین واردکننده تسلیحات در خاورمیانه بوده است و طی دوره ۱۹۷۵-۱۹۷۹، در این زمینه مقام نخست را دارد و ۳۱ درصد واردات کل تسلیحات منطقه را به خود اختصاص داده است که از مجموع کل واردات عربستان سعودی، عراق و سوریه تنها چند درصد کمتر است. همچنین، یادآوری این نکته بسیار مهم است که طی سالهای ۱۹۷۳-۱۹۷۴ و ۱۹۷۵-۱۹۷۸، امریکا به ترتیب، ۶۰ و ۸۱ درصد کل واردات تسلیحات ایران را به خود اختصاص داده است. البته، دیگر در بحث ارزش واردات تسلیحاتی ایران، مجدداً به این موضوع خواهیم پرداخت.

جدول شماره ۴، اطلاعاتی درباره ارزش برآوردی واردات تسلیحاتی ایران و نیز میزان واردات تسلیحاتی آن نسبت به کل واردات کشور، یعنی حجم تجاری واردات تسلیحات طی سالهای ۱۹۷۳-۱۹۷۸ ارائه می دهد. همان طور که ملاحظه می شود، ارزش واردات تسلیحات از ۸۷ میلیارد ریال در سال ۱۹۷۳ به ۴۱۶ میلیارد ریال در سال ۱۹۷۸ افزایش داشته است؛ موضوعی که نشان دهنده ۳۷ درصد رشد میانگین سالانه طی همین دوره است.

نظامی آنها بررسی و تجربه ایران در روند سریع نظامی گری طی دوره ۱۹۷۳-۱۹۷۸ ارائه خواهد شد.

برآورد هزینه های دفاعی و حجم واردات تسلیحات

آمار هزینه های نظامی، یعنی سهم هزینه نظامی در تولید ناخالص داخلی طی سالهای ۱۹۷۳-۱۹۷۸ در جدول شماره ۱ ارائه شده است. همان طور که در این جدول آمده است، طی دوره تحت بررسی، هزینه نظامی از ۱۴۵ میلیارد ریال در سال ۱۹۷۳ به ۶۹۳ میلیارد ریال در سال ۱۹۷۸ افزایش یافت؛ موضوعی که نشان دهنده ۳۷ درصد میانگین رشد سالانه طی این دوره بوده است.

بالاترین نرخ رشد هزینه نظامی در فاصله سالهای ۱۹۷۴ و ۱۹۷۵ دیده می شود که بیش از ۲۲۴ درصد افزایش داشته است. از نظر ما، این امر به وضوح، نشان دهنده ارتباط میان نظامیگری ایران و بازگشت مجدد دلارهای نفتی از طریق فروش تسلیحات است. همچنین، سهم دفاع در تولید ناخالص داخلی (از جمله نفت) از ۸/۱ درصد در سال ۱۹۷۳ به ۱۴/۱ درصد در سال ۱۹۷۸ افزایش داشته است.

در این مورد، اگر آمارهای مزبور را در مورد کشورهای جدول شماره ۲ مقایسه کنیم، می توانیم به طور مستدل، میزان نظامی شدن ایران را طی دوره مورد نظر بررسی کنیم.

همان طور که ملاحظه می شود کشورهایی، مانند کانادا، امریکا، بریتانیا، اندونزی (صادرکنندگان نفت در خارج از خاورمیانه) یونان و ترکیه، هند و پاکستان (کشورهایی که تاریخی طولانی در جنگ دارند) به ترتیب، ۳ و ۷ درصد تولید ناخالص داخلی را صرف هزینه نظامی کرده اند.

جدول شماره ۱: نسبت هزینه های نظامی به تولید ناخالص ملی (با در آمد نفت و بدون در آمد نفت)
(۱) (۲) در بودجه دفاعی ایران ۱۹۷۳-۱۹۷۸

سال	هزینه نظامی	(با درآمدهای نفت)	هزینه های دفاعی و تولید ناخالص ملی (به درصد)	(بدون در آمد نفت)	هزینه های دفاعی و تولید ناخالص ملی (به درصد)
۱۹۷۳	۱۴۵	۱,۷۸۴	۸/۱	۱,۱۹۶	۱۲/۱
۱۹۷۴	۲۱۸	۳,۰۷۲	۷/۱	۱,۶۳۰	۱۲/۳
۱۹۷۵	۷۰۷	۳,۴۷۹	۲۰/۳	۲,۱۳۰	۲۳/۶
۱۹۷۶	۶۶۵	۲,۴۸۰	۱۴/۸	۲,۸۲۰	۲۳/۷
۱۹۷۷	۵۶۱	۵,۳۰۷	۱۰/۷	۳,۵۴۵	۱۵/۸
۱۹۷۸	۶۹۳	۴,۹۱۷	۱۴/۱	۳,۶۹۲	۱۸/۷
میانگین رشد سالانه هزینه های نظامی		میانگین هزینه های دفاعی ۱۳۷۳-۸			
		در تولید ناخالص ملی (با نفت)		در تولید ناخالص ملی (بدون نفت)	
		۱۳ درصد		۱۹,۹ درصد	

(1) Source: Based on Mofid 1987: 181, Table 52.

(۲) هزینه ها به میلیارد ریال است.

این، بی‌تردید، روند نظامیگری ایران، رشد داشته است. در اینجا، همچنین، فهرستی از اقلام مهم تسلیحاتی که تا زمان سقوط رژیم شاه تحویل داده شده، ارائه خواهد شد. این جدولها برخی از نکات جالب را نشان می‌دهند.

امریکا تنها صادرکننده هواپیماهای جنگی به ایران بوده است. همچنین، این کشور بیشترین بالگرد و هواپیمای سوخت‌رسان و نیز ناو و زیردریایی و نیز تعدادی تانک به ایران صادر کرده است. بریتانیا تانک چیفتن و اسکورپین و نیز تعدادی ناو هواپیمابر و کشتی جنگی مورد نیاز ایران را تأمین می‌کرده است.

فرانسه و هلند هم تأمین‌کننده هواپیماهای حمل و نقل و ناوچه بوده و امریکا و سپس، بریتانیا تأمین‌کننده موشکهای گوناگون ایران، بوده‌اند. جالب تر آنکه، حتی اتحاد شوروی، که عمده‌ترین تأمین‌کننده سلاح عراق محسوب می‌شد، با کشورهای غربی در فروش سلاح به شاه شریک بود. این کشور صادرکننده موشکهای زمین به هوای سام، توپ و زرهی به ایران بود.

همان‌طور که پیش از این آمد، تا زمان انقلاب، تمامی اقلام سفارشی شاه به ایران تحویل داده نشد. لذا در ادامه نوشته تلاش شده تا تسلیحاتی را که ایران تا سال ۱۹۷۹ دارا بود، نشان داده شود.

در کل، تا سال ۱۹۷۹/۸۰، ارتش به‌رغم داشتن تانکهای امریکایی، ۸۷۵ دستگاه تانک چیفتن و ۲۵۰ دستگاه تانک

نکته مهم این حقیقت است که واردات تسلیحات از ۸۷ میلیارد ریال در سال ۱۹۷۳ به ۴۲۴ میلیارد ریال در سال ۱۹۷۵ افزایش داشته است و این نشان می‌دهد که سالانه، به‌طور میانگین، ۱۲۱ درصد رشد داشته است. این بررسی نمونه دیگری از ارتباط مستقیم میان افزایش قیمت نفت در سالهای ۱۹۷۳-۱۹۷۴ و فروش تسلیحات به صورت چرخه بازگشت دلارهای نفت به اقتصاد کشورهای پیشرفته است.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، سهم حجم واردات تسلیحات از ۲۶ درصد در سال ۱۹۷۳ به ۳۷ درصد در سال ۱۹۷۸ افزایش یافته است. در کل، در همان دوره میانگین حجم واردات تسلیحاتی ۲۹/۵ درصد در هر سال بوده است. که با توجه به استانداردهای تاریخی افزایش در خور توجهی داشته است. برای نمونه، در فاصله سالهای ۱۹۶۸ تا ۱۹۷۲ سهم حجم واردات تسلیحات به‌طور میانگین تا ۱۲/۲ درصد در هر سال افزایش یافته است.^۵

با توجه به ارقام ارائه شده، بسیار جالب است که بدانیم ایران قبل از پیروزی انقلاب اسلامی در قبال مبالغ پرداختی چه چیزی دریافت کرده است. در این زمینه، فهرست خریدی (یعنی قراردادهای تسلیحاتی) که میان ایران و امریکا، بریتانیا، فرانسه، اتحاد شوروی، ایتالیا و هلند مورد مذاکره قرار گرفته است، در جداول شماره ۷-۱۹ ارائه شده است. به دلیل وقوع انقلاب، بحران گروگانها و جنگ با عراق تمامی اقلام جدولهای ذکر شده به ایران تحویل داده نشده است. با وجود

جدول شماره ۲: نسبت درصد هزینه نظامی برخی از کشورهای جهان به درآمد ملی ۱۹۷۳-۱۹۷۸^(۱)

کشورها	۱۹۷۳	۱۹۷۴	۱۹۷۵	۱۹۷۶	۱۹۷۷	۱۹۷۸
کانادا	۱/۹	۱/۹	۱/۹	۱/۸	۱/۹	۲/۰
امریکا	۶/۰	۶/۱	۶/۰	۵/۴	۵/۴	۵/۲
بلژیک	۲/۸	۲/۸	۳/۱	۳/۱	۳/۲	۳/۳
دانمارک	۲/۱	۲/۳	۲/۵	۲/۳	۲/۳	۲/۴
فرانسه	۳/۸	۳/۷	۳/۸	۳/۸	۳/۹	۳/۹
آلمان غربی	۳/۵	۳/۶	۳/۶	۳/۵	۳/۴	۳/۴
یونان	۴/۱	۴/۳	۴/۵	۵/۹	۶/۸	۶/۶
ایتالیا	۲/۹	۲/۸	۲/۵	۲/۳	۲/۴	۲/۴
ترکیه	۴/۳	۴/۱	۶/۰	۶/۴	۶/۰	۵/۵
پاکستان	۴/۸	۵/۰	۴/۹	۵/۰	۴/۸	۴/۷
هند	۳/۰	۳/۰	۳/۳	۳/۴	۳/۲	۳/۱
پاکستان	۶/۱	۶/۰	۶/۱	۵/۴	۵/۴	۵/۳
اندونزی	۳/۷	۳/۱	۴/۱	۳/۹	۴/۱	۴/۳
ژاپن	۰/۸	۰/۹	۰/۹	۰/۹	۰/۹	۰/۹
اسرائیل	۲/۴	۲/۵	۲/۵	۲/۵	۲/۵	۲/۵

(1) Source: SIPRI 1981: 166, Table 6A.4

(۲) هزینه‌ها به میلیارد دلار محاسبه شده است.

جدول شماره ۳: رتبه و جایگاه کشورهای خاورمیانه در واردات تسلیحات ۱۹۷۰-۱۹۷۴ و ۱۹۷۵-۱۹۷۹^(۱)

سال	خاورمیانه به نسبت کل جهان سوم	بزرگ‌ترین کشورهای دریافت‌کننده	درصد هر کشور به نسبت کل منطقه	بزرگ‌ترین عرضه‌کننده سلاح برای هر کشور	درصد نسبت به کل کشور	چهار کشور بزرگ عرضه‌کننده سلاح برای منطقه	درصد صدور سلاح هر کدام از چهار کشور
۱۹۷۰-۲	۷۵۰	سوریه	۲۵	شوروی	۹۵	شوروی	۵۱
		مصر	۲۳	شوروی	۹۸	امریکا	۳۴
		ایران	۲۲	امریکا	۶۰	-	۱۰
		اسرائیل	۱۸	امریکا	۹۷	انگلستان	۲
		عراق	۴	شوروی	۸۵	-	-
		عمان	۳	امریکا	۵۱	فرانسه	-
۱۹۷۵-۹	۴۸	ایران	۳۱	امریکا	۸۱	امریکا	۶۱
		عمان	۱۴	امریکا	۷۹	شوروی	۱۵
		اردن	۱۳	امریکا	۹۸	فرانسه	۷
		عراق	۱۲	شوروی	۸۵	-	-
		اسرائیل	۱۰	امریکا	۹۵	انگلستان	۵
		سوریه	۶	شوروی	۸۴	-	-

از انواع مختلف دریافت کرده بود. نیروی هوایی این کشور هم طی دوره مزبور ۴۴۵ هواپیمای رزمی شامل ۱۹۰ فروند فانتوم، ۱۶۶ فروند جت تیگر ۱۱، ۷۷ فروند تام کت و ۱۴ فروند فانتوم شناسایی به دست آورده بود. ضمن آنکه این نیرو ۱۳ فروند بوئینگ ۷۰۷ و ۹ فروند نفت کش بوئینگ ۷۴۷ و نیز ۹۴ فروند بالگرد از انواع مختلف رانیز دارا بود. اسکادران ترابری هم ۱۸ فروند هواپیمای ای ۲۷، ۳ فروند هواپیمای فرماندهی ۶۹۰ و ۴ فروند فالکن ۲۰ را شامل می‌شد. جنگنده‌ها به انواع مختلف موشک مسلح بودند که در میان آنها، موشک‌های هوا به هوا فونیکس^(۳)، سایدویندر^(۴)، اسپارو^(۵) (AAM) و نیز موشک‌های هوا به دریای ماوریک^(۶) (ASM) و کندور^(۷) دیده می‌شدند.

اسکورپین از بریتانیا، که به انواع مختلف موشک مجهز بودند، دریافت کرده بود. همچنین زرهی ایران با توپ ضد هوایی که با رادار کنترل می‌شد و نیز موشک‌های زمین به هوای هاگ و همچنین، ۵۷۰ بالگرد از انواع مختلف تقویت شده بود.

طی این دوره، نیروی دریایی ایران ۱ فروند زیردریایی، ۳ فروند ناو، ۴ فروند ناوچه، ۴ فروند هاور کرافت ۳۰۱ pf، ۷ فروند شناور گشتی بزرگ، ۲ فروند مین روب ساحلی، ۲ فروند کشتی آبی خاکی، ۱ فروند کشتی سوخت رسانی و ۲ فروند کشتی تدارکاتی؛ نیروی هوا. دریای آن نیز ۶ فروند هواپیمای شناسایی، ۶ فروند بالگرد سنگین سیکوراسکای^(۸)، ۲۰ فروند بالگرد ضد زیردریایی سی-اچ-۳۰ و ۲۴ فروند بالگرد

 جدول شماره ۴: نسبت واردات تسلیحاتی به کل واردات ایران ۱۹۷۳-۱۹۷۸^(۱۰،۹)

سال	واردات تسلیحاتی		واردات غیردفاعی		نسبت واردات تسلیحاتی به کل واردات (%)
	الف	ب	الف	ب	
۱۹۷۳	۸۷	۲۲۸	۳۳۵	۲۴	
۱۹۷۴	۱۴۱	۲۲۲	۵۷۲	۲۲.۹	
۱۹۷۵	۲۲۴	۷۸۲	۱,۲۰۶	۳۵.۲	
۱۹۷۶	۳۹۹	۸۷۵	۱,۲۷۲	۳۱.۳	
۱۹۷۷	۳۳۷	۱,۰۲۲	۱,۳۵۹	۲۴.۸	
۱۹۷۸	۲۱۶	۷۲۱	۱,۱۴۷	۴۷	
میانگین رشد سالانه واردات تسلیحاتی ۱۹۷۳-۸: ۳۷٪					
میانگین هزینه رشد سالانه واردات تسلیحاتی ۱۹۷۳-۸: ۲۹.۵٪					

(1) SIPRI 1980: PP96-7, Tables 3.6
(6) Moverick

(2) Sikorsky
(7) Condor

(3) Phoenix (4) Sidewinder (5) Sparrow
(8) Source: Basedon Mofid 1987: Table 3.1, 183; Table 5.3

(۱۰) مبلغ واردات دفاعی و غیر دفاعی به میلیارد ریال محاسبه شده است.

(۹) در مورد شیوه ارزیابی واردات تسلیحاتی رک. به: مفید ۱۹۸۷.

جدول شماره ۵: سیستمهای تسلیحاتی اساسی در نیروهای مسلح ایران^(۱)

نوع تسلیحات	۱۹۷۲/۳	۱۹۷۹/۸۰
تانک	۹۶۰	۱۹۸۵ ^(۲)
هوابرهای جنگی	۱۶۰	۲۴۵ ^(۳)
بالگرد	۱۲۰	۲۸۲ ^(۴)
تجهیزات و ادوات جنگی نوپمانه‌ای	۱،۱۰۰	۸۲۵

انسانی آن از ۲۲ هزار تن به ۱۰۰ هزار تن طی دوره مورد مطالعه افزایش یافت. پس از نیروی هوایی، به ترتیب، نیروی زمینی و دریایی قرار داشتند. همچنین، افزایش درخور توجهی در تعداد نیروهای ژاندارمری دیده می‌شود.

در مجموع، تا اینجابه اختصار، نظامیگری ایران طی دوره ۱۹۷۳-۱۹۷۸ ارائه و ذکر شد که طی این دوره، ۲۹۸۹ میلیارد ریال صرف هزینه نظامی شده است. این مبلغ ۱۳ درصد میانگین سهم سالانه در تولید ناخالص داخلی (از جمله نفت) طی دوره مورد مطالعه است. بخش زیادی از این هزینه صرف واردات تسلیحات آماده استفاده از خارج شده است. در واقع، طی این دوره، ۱۷۹۴ میلیارد ریال صرف واردات از خارج شد. این نوشتار همچنین، به وضوح نشان داد که ارتباط میان افزایش زیاد هزینه های نظامی ایران و واردات تسلیحات یکی از اهداف چرخه بازگشت دلاهای نفتی پس از افزایش قیمت‌های نفت در سالهای ۱۹۷۳-۱۹۷۴ است.

یک بار سناتور فرانک جورج^(۵) از نظامیگری ایران با سرعت فوق العاده خطرناک و به عنوان سریع ترین تجهیز قدرت نظامی در شرایط زمان صلح یاد کرد که هیچ ملتی در تاریخ جهان نداشته است.^۶

مدت زمان زیادی سپری شد تا ایرانیان چنین ساختاری را به ویژه هنگامی که شاه با سیاستهای امریکا در خلیج فارس] رابطه تنگاتنگی داشت، بپذیرند، به طوری که بنی صدر در زمان انقلاب عنوان کرد: بهبود اقتصادی، رفاه اجتماعی و سلامت فرهنگی ملت به طور کامل، قربانی شده است، تا شاه بتواند به حکومتش در قالب اهداف استراتژیکی امریکا ادامه دهد.^۷

در جدول شماره ۴ ارزش برآورد شده واردات دفاع ایران به میلیاردها ریال رسیده است. براساس نرخ سالانه ارز در همان زمان ارزش برآورد شده واردات تسلیحات بر حسب دلار امریکا به قیمت جاری عبارت بود از: ۷۳ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۳، ۷۹ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۴، ۶/۲ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۵، ۵/۷ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۶، ۴/۷ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۷ و ۵/۹ میلیارد دلار در سال ۱۹۷۸. بنابراین، مجموع ارزش برآورد شده واردات تسلیحات ۲۵/۷ میلیارد دلار طی همان دوره بوده است.

همچنین، همان طور که پیش از این گفته شد، در سالهای ۱۹۷۳/۴ و ۱۹۷۵/۶، امریکا به ترتیب، تأمین کننده ۸۱ و ۶۰ درصد مجموع کل واردات تسلیحاتی ایران بوده است؛ بنابراین، طی دوره مورد بررسی، امریکا به ارزش بیست میلیارد دلار تسلیحات به ایران صادر کرده است؛ موضوعی که بسیار اهمیت دارد، همان طور که اهمیت آن در اقدامات رهبران انقلاب نشان داده شد و آنها بیشتر قراردادهای تسلیحاتی با امریکارا پس از انقلاب به سرعت لغو کردند.

از این نظر میزان هزینه های نظامی ایران بر حسب افزایش تعداد کارکنان نظامی طی دوره های ۱۹۷۲/۳ تا ۱۹۷۹/۸۰ (پیش از آغاز انقلاب) بیان خواهد شد. همان طور که در جدول شماره ۶ دیده می‌شود، مجموع نیروی نظامی ایران از ۱۹۱ هزار تن در سالهای ۱۹۷۳ به ۴۱۵ هزار تن در سالهای ۱۹۷۹/۸۰ افزایش یافته است؛ موضوعی که رشدی در حدود ۱۱۷ درصد طی همان دوره را نشان می‌دهد.

بالاترین درصد افزایش در نیروی هوایی بود که نیروی

 جدول شماره ۶: تعداد کادر نیروهای نظامی و شبه نظامی در ایران ۱۹۷۲/۱۹۷۳ و ۱۹۷۹/۱۹۸۰ (هزار نفر)^(۲)

نیروهای نظامی و شبه نظامی	۱۹۷۲/۳	تغییر %	۱۹۷۹/۸۰ ^(۳)
کل کادر نظامی در نیروها	۱۹۱	۱۱۷	۴۱۵
زمینی	۱۶۰	۷۸	۲۸۵
هوایی	۲۲	۲۵۴	۱۰۰
دریایی	۹	۲۲۲	۳۰
نیروهای شبه نظامی، ژاندارمری	۴۰	۸۵	۷۴

(1) Source: IISS 1972/3 and 1979/80

(۲) ۸۷۵ دستگاه چیفتن، ۲۵۰ دستگاه اسکورپین (هر دو آنها را انگلستان عرضه کرده است)؛

از باقی مانده ۴۰۰ دستگاه ام ۴۸/۴۷، و ۴۶۰ دستگاه ام - ۶۰ آی (عرضه شده امریکا) بودند.

(۳) همه از سوی امریکا ارائه شده است؛ در میان آنها ۱۹۰ فروند اف ۴ دی / ای و ۱۶۶ فروند اف - ۵ ای / اف.

(۴) بیشتر آنها از سوی امریکا عرضه شد

(5) Frank church (6) Source: IISS 1972/3 and 1979/80

(۷) این آمار به دوره قبل از پیروزی انقلاب مربوط است.

جدول شماره ۷: قراردادهای تسلیحاتی ایران و آمریکا ۱۹۷۴-۱۹۷۹ (با توجه به تعداد، نوع و تاریخ سفارش)^(۲)

سال سفارش	نام سلاح	نوع سلاح	تعداد
۱۹۷۴	گرومن اف ۱۴ تامکت	هوابمای جنگنده / شناسایی	۸۰
۱۹۷۳، ۱۹۷۴	فانتوم ام سی دی اف ۴ ای	هوابمای جنگنده	۱۷۶
۱۹۷۳، ۱۹۷۵	نورثراپ اف ۵ ای لیگر ۲	هوابمای جنگنده	۱۶۹
۱۹۷۳، ۱۹۷۴	بیج کرافت اف ۳۳ سی بوتازا	هوابمای جنگنده	۴۹
۱۹۷۴-۱۹۷۸	فانتوم ام سی دی اف ۴ ای	هوابمای جنگنده / شناسایی	۲۸
۱۹۷۵	نورثراپ اف ۵ ای	هوابمای جنگنده / آموزش	۲۸
۱۹۷۶	جنرال دینامیک اف ۱۶	هوابمای جنگنده	۱۶۰
۱۹۷۶	گرومن ای ۲ سی هاوکای	هوابمای جنگی هشدار دهنده و کنترلی سریع	۵-۱۰
۱۹۷۵	لاکهد سی ۱۵ گلاکسی	هوابمای ترابری دوربرد	۱۰
۱۹۷۷	بوئینگ ۷۰۷ - ۳۲۰ سی	هوابمای ترابری تاک	۷
۱۹۷۵	بوئینگ ۷۰۷ - ۳۹ جی سی	هوابمای ترابری تاک	۷
۱۹۷۵	بوئینگ ۷۴۱ - ۱۳۱	هوابمای ترابری / باری	۱۲
-	بوئینگ ای ۱۳ آواکس	هوابمای هشدار دهنده آواکس مجهز به سیستم کنترل	۱۰
۱۹۷۷	بوئینگ ۷۴۷ - ۲۰۰ اف	هوابمای باری	۴
۱۹۷۶	لاکهد بی - ۳ سی اوربون	ضد زیردریایی	۳
دسامبر ۱۹۷۳	بل اچ - ۱ جی سی کبرا	بالگرد نوبدار	۲۰۲
دسامبر ۱۹۷۳	بل ۲۱۴ - ۱۱ (اسفهان)	بالگرد چند منظوره	۲۸۷
۱۹۷۸	بل ۲۱۴ سی	بالگرد چند منظوره پیشرفته	۳۹
۱۹۷۵	بل ۲۱۴ بی سنگین بر	بالگرد باری	۲
۱۹۷۷	بل ۱۲۱۴	بالگرد چند منظوره	۶
۱۹۷۵	سیکور اسکای لس جی ۱۵	بالگرد سنگین بر	۶
۱۹۷۵	سیکور اسکای آر اچ - ۵۳ دی	بالگرد	۶
۱۹۷۳	بل ۲۰۶ کمفدویس	بالگرد	۹۱
۱۹۷۴	بل ۲۱ بی	بالگرد	۶
۱۹۷۴	بوئینگ مری دیونالی سی اچ ۴۷ سی	بالگرد	۲۲
۱۹۷۶	سیکور اسکای لس جی ۲۱۱	بالگرد	۲
۱۹۷۴	اسپروس کلاس ۷۶۰۰ تی	ناوشکن	۷
۱۹۷۴	اسپروس کلاس ۷۸۰۰ تی	ناوشکن	۶
۱۹۷۵	تنگ کلاس	زیردریایی	۳
۱۹۷۳	هارویک هاگس ا جی ام جی ۵۴	موشکهای هدایت شونده هوا به سطح	۲۵۰۰۰
۱۹۷۳، ۱۹۷۶	فونیکس - هلکس ا تی ام ۱۵۴	موشک هوا به هوا	۷۰۴
۱۹۷۳، ۶	تاو هاگس بی جی ام ۱۷۱	موشک ضدتانک	۶،۲۰۰
۱۹۷۴	هاربون ام سی دی دی و ا جی ام ۱۸۴	موشک هوا به سطح و سطح به سطح	۲۲۲
۱۹۷۵	تراگون ام سی دی دی و اف جی ام ۱۷۷	موشک ضدتانک	۶۳۴
۱۹۷۴، ۶	سایدویندر ریتون ا ای ام ۹ جی	موشک هوا به هوا	۷۵۴۰
۱۹۷۳، ۷۴، ۷۶، ۷۷	اسپروریتون ا ای ام ۷ ای	موشک هوا به هوا	۵۱۶۰
۱۹۷۴	اسپروریتون ا ای ام ۷ اف	موشک هوا به هوا	۴۳۲
۱۹۷۳-۱۹۷۶	سایدویندر ریتون ا ای ام ۹ ال	موشک هوا به هوا	۳،۱۶۸
۱۹۷۸	ریتون ا ای ام ۹ اچ	موشک هوا به هوا	۱۸۶
۱۹۷۴	جنرال دینامیک آر ای ام ۱۶۷	-	-
۱۹۷۴	راک ول اینترنلسیوتال ا جی ام ۱۵۳	موشک هوا به سطح	-
۱۹۷۵	تورپد ام کبو ۴۶	-	۴۱۴
۱۹۷۶	فورد ام ۱۱۱۳	تفریح زرهی	-
۱۹۷۷	هاوک ریتون ام ای ام ۲۳ بی	موشک زمین به هوا	-
۱۹۷۷	کول ام دی دی - ریتون اف جی ام ۱۷۷	موشک متحرک زمینی و ساحلی	۱۰،۰۰۰

(1) Sources: SIPRI 1974-80

(۲) تمامی سلاحهای ذکر شده در جدول ارسال نشده است. وقوع انقلاب، بحران گروگانگیری و جنگ با عراق در روند ارسال تجهیزات مؤثر بودند.

جدول شماره ۸. قراردادهای تسلیحاتی ایران و انگلستان ۱۹۷۳-۱۹۷۹^(۱)

سال سفارش	نام سلاح	نوع سلاح
-	چیفتن ام کیو ۳ و ام کیو ۵	تانک
۱۹۷۴	چیفتن ام کیو ۵ (شیر ایران)	تانک
۱۹۷۷	چیفتن آر وی	تانک
۱۹۷۵-۱۹۷۶	الویس اسکورپین	تانک سبک
۱۹۷۳	الویس اسکورپین	وسایل شناسایی مسلحانه
۱۹۷۶	فوکس	خودروی شناسایی زرهی
۱۹۷۵	فوکس	خودروی زرهی
۱۹۷۵-۱۹۷۷	اف وی - ۴۲۰۴	خودروی کمک‌رسان زرهی
۱۹۷۷	اف وی - ۴۲۰۵	خودروی زرهی مجهز به پل
۱۹۷۶	ویکروز	خودروی کمک‌رسان زرهی
۱۹۷۴	وستلند و سی کینگ	بالگرد جنگ ضد زیردریایی
۱۹۷۷	وسپر تورنی کرافت	هوابیمای ترابری
۱۹۷۴	-	ناوگان پشتیبانی
۱۹۷۷ و ۱۹۷۴	-	کشتی پشتیبانی
۱۹۷۶	رایبر ام - ۵۲۸	دستگاه پرتاب موشک زمین به هوا
۱۹۷۴	بی اسی رایبر	دستگاه پرتاب موشک زمین به هوا
۱۹۷۴	بی اسی رایبر	دستگاه کشتی موشک زمین به هوا
۱۹۷۴	نیگرت کوناهرد و پر آتش رایبر بی اسی	موشک زمین به هوا
۱۹۷۳	سیستل سی کیلر ۱ و ۲	موشک سطح به سطح
۱۹۷۳	بی - ا - سی - سوینگ فایر	موشک ضد تانک

جدول شماره ۹. قراردادهای تسلیحاتی ایران با کشورهای فرانسه، شوروی، ایتالیا و هلند ۱۹۷۳-۱۹۷۹^(۲)

سال سفارش	کشور	نام سلاح	نوع سلاح
۱۹۷۵	فرانسه	-	هوابیمای ترابری
۱۹۷۴		کلاس کمان	قایق موشک‌دار
۱۹۷۳-۴		ا - اس - ۱۱/۱۲	موشک زمین به هوا
۱۹۷۴		ا - اس - ۱۲	موشک زمین به هوا
۱۹۷۴		اگروسه - ام ام - ۳۸	موشک کشتی به کشتی
۱۹۷۹		هات	موشک ضدتانک
	شوروی ^(۳)	سام ۷ و سام ۹ - ۶۰۰۰ عدد از هر کدام	موشک زمین به هوا
نوامبر ۱۹۷۹		وی - سی - ای - بی - ام - بی - ۱	نظیر زرهی
-		ا - اس - یو - ۸۵ و زد - اس - یو - ۲۳ و ۲۴	نوب اس - بی - ا / تی و ا / ا
۱۹۷۶		بی ام - بی - ۷۶	خودروی زرهی
۱۹۷۷	ایتالیا	سی کینگ - اس - اچ - ۳۰	بالگرد
۱۹۷۸		سی کیلر مارته	موشک هوا به کشتی
۱۹۷۷		شینوک - سی - اچ - ۴۷ سی	بالگرد
فوریه و سپتامبر ۱۹۷۳	هلند	کشتی فوکر - وی - اف دبلیو اف ۲۷	کشتی تدارکاتی
۱۹۷۶		اف ۲۷ ام - کیو ۴۰۰ ام و اف ۲۷ - ام کیو ۶۰۰	کشتی تدارکاتی
۱۹۷۸		کلاس کورتنر	ناوچه

(1,2) Sources: SIPRI 1974-80.

(۳) کمتر از ۴۱۴ میلیون دلار.

(۴) این قرارداد به هنگام دیدار وزیر جنگ ایران، طوفانیان از مسکو در ماه نوامبر سال ۱۹۷۶ به امضا رسید.

یگانهایشان را کاهش می داد. دوم، امریکا در موقعیتی بود که با کاهش هزینه های تولید تسلیحات نیروهای نظامی اش، توانست این تسلیحات را به صورت قیمتهای رقابتی به هر جایی که امکان داشت، صادر کند؛ بنابراین، نگرانی شدیدی که مجتمع صنعت نظامی کشورهای، مانند امریکا اظهار می کردند، قابل درک است.

جدیدت ایران در کاهش هزینه نظامی و واردات تسلیحات زمانی بهتر درک می شود که تصور کنیم با انجام این کار ایران الگویی برای دیگر کشورهای منطقه شود و دیگران نیز چنین تصمیمی را اتخاذ کنند، بدین معنا که اگر ایران هزینه نظامی و واردات تسلیحاتی اش را کاهش دهد، کشورهای منطقه دیگر نمی توانند هیچ توجیهی برای هزینه بالای نظامی خود و واردات تسلیحات داشته باشند.

با توجه به وابستگی مجتمعهای صنایع نظامی کشورهای صنعتی به فروش تسلیحات، به نظر نمی رسد که بیان پیامدهای احتمالی این نوع عدم نظامیگری سریع و ناگهانی کشورهای خلیج فارس بر اقتصاد کشورهای پیشرفته خیلی دشوار باشد. به هر حال، تجاوز عراق به ایران فرصت آزمایش این سناریو را پایان بخشید.

در این قسمت از مقاله تلاش می شود تأثیرات انقلاب و به دنبال آن، جنگ بر هزینه های نظامی و ارزش واردات تسلیحاتی نشان داده شود. در اینجا، میزان هزینه های دفاعی و واردات تسلیحات بیان و تغییرات ناشی از انقلاب یا جنگ تجزیه و تحلیل خواهد شد، به صورتی که در مباحث بعدی خواهد آمد، بسیاری از واردات تسلیحاتی ایران از طریق کشورهای ثالث و بازارهای سیاه تأمین می شده است. با توجه به چنین نکته ای، محاسبه هزینه واقعی این گونه خریدهای تسلیحاتی ناممکن است. با وجود این، تلاش شده است تا بر اساس فرضیات علمی، ارزش واردات تسلیحات از زمان انقلاب در این فصل ارائه شود.

از زمان سقوط شاه، تغییرات بسیاری در تعداد کارکنان نیروهای نظامی و سازمان آنها داده شد؛ بنابراین، تغییرات سیستم تسلیحاتی عمده نیروهای نظامی در پیش و پس از انقلاب، بخش دیگر موضوع مورد بررسی این نوشته را تشکیل می دهد.

تأثیرات جنگ بر هزینه های نظامی و حجم هزینه های دفاعی

آمارهای مربوط به هزینه های نظامی و میزان هزینه های دفاعی طی دوره ۱۹۷۹-۱۹۸۵ در جدول شماره ۱۰ ارائه شده

ارائه چنین نظرها و احساساتی علیه نظامیگری شاه ایران حیرت آور نیست؛ چرا که یکی از نخستین تغییرات سیاست خارجی رهبران انقلاب این بود که به چنین سیاستی و نیز به روابط ویژه ایران و امریکا پایان دهند.

اقتصاد سیاسی هزینه نظامی ایران طی جنگ

همان طور که در مبحث پیشین ذکر شد، رهبران انقلاب، شاه ایران را به علت نظامیگری، به ویژه به دلیل واردات تسلیحات وسیع از امریکا، به شدت نکوهش کرده و قول داده بودند که در صورت سقوط رژیم شاه، انقلاب هزینه های نظامی ایران را کاهش و جهتگیری نظامی کشور و واردات تسلیحات را تغییر خواهد داد.

بنابراین، تعجب آور نخواهد بود که بگویم انقلاب پس از سرنگون کردن موفقیت آمیز رژیم پیشین تأثیر مهمی در هزینه نظامی و واردات تسلیحات داشت و این موارد را به طور درخور توجهی کاهش داد، و در همان زمان، بسیاری از قراردادهای تسلیحاتی با امریکا ملغی گردید.

در میان اینها، قرارداد خرید ۱۶۰ فروند جنگنده اف-۱۶ به ارزش ۳/۵ میلیارد دلار، هفت آواکس به ارزش ۷۲ میلیارد دلار و ۴۰۰ موشک فونیکس به ارزش ۷۶ میلیارد دلار وجود داشته است. همچنین، قرارداد ساختن پایگاه دریایی چابهار به ارزش ۷۲ میلیارد دلار نیز ملغی شد و قراردادهای بزرگ دیگری نیز همین سرنوشت را پیدا کردند. همچنین، به بسیاری از قراردادهای کشورهای اروپای غربی نیز پایان داده شد. برای نمونه، ایران از بریتانیا درخواست کرد تا قراردادهای تسلیحاتی را به تعویق اندازد یا جایگزین کند؛ قراردادهایی که ارزش مجموع آنها چهار میلیارد دلار بود.^۸ صادر کنندگان تسلیحات به خاورمیانه، به ویژه از امریکا و بریتانیا، آشکارا ناراضی بودند که چرا با توجه به مشکلات اقتصادی زیاد باعث شدند تا این قراردادها لغو شود. برای نمونه، همان طور که پیش از این آمد، طی دوره ۱۹۷۳-۱۹۷۸، ایران به تنهایی تجهیزاتی به ارزش بیست میلیارد دلار از امریکا خریداری کرد که این واردات تسلیحاتی عظیم، ایران را به مشارکت در زمینه تحقیق و توسعه تولیدات تسلیحات ویژه ای در امریکا طی دهه ۷۰ وارد نموده بود.

بنابراین، طی این دوره، فروش تسلیحات به ایران، همچنین، دریافت مقادیر زیادی پول به عنوان بهای تحقیق و توسعه دفاع به دو دلیل صورت گرفته بود نخست اینکه، نیروهای نظامی امریکا در موقعیتی بودند که خرید ابزارآلات نظامی با قیمتی پایین تر از هر جای دیگر هزینه های

میزان هزینه نظامی را کاهش داد و به پایین ترین سطح رسانید. با این حال، هنگامی که در ماه سپتامبر سال ۱۹۸۰، عراق به ایران تجاوز کرد، عملاً سیاست رژیم انقلابی برای حفظ سطح پایین هزینه های نظامی پایان یافت.

همان طور که در جدول شماره ۱ دیده می شود، هزینه های نظامی ایران در فاصله سالهای ۱۹۸۰ و ۱۹۸۱ تا ۲۱۸ درصد افزایش داشت و رشد آن از ۳۱۷ میلیارد ریال به ۱۰۰۷ میلیارد ریال رسید. در مجموع، طی دوره مورد مطالعه، هزینه های نظامی، سالانه به طور متوسط ۲۹/۲ درصد رشد داشته است؛ موضوعی که نشان دهنده حجم بالای هزینه های دفاعی است که به طور متوسط ۹/۳ درصد تولید ناخالص داخلی (از جمله نفت) را به خود اختصاص داده اند. آمارهای مربوط به دوره پیش از انقلاب، یعنی سالهای ۱۹۷۳-۱۹۷۸ به ترتیب، ۳۷ و ۱۳ درصد می باشد؛ بنابراین،

است. آمارهای تولید ناخالص داخلی و هزینه های نظامی طی دوره ۱۹۷۳-۱۹۸۵ (سالهای انتخاب شده) از نظر جغرافیایی در نمودار شماره ۱ ارائه شده است. همان طور که دیده می شود، در سال ۱۹۷۹، هزینه های نظامی ۲۷۸ میلیارد ریال بوده است که کاهش زیاد بیش از ۶۰ درصدی را در هزینه سال ۱۹۷۸ نشان می دهد (جدول شماره ۱).

بنابراین، در سال ۱۹۷۹، یعنی سال نخست انقلاب، حجم هزینه های دفاعی ایران ۴/۵ درصد بود که کاهش سریعی را از زمان سقوط شاه نشان می دهد. آمار مربوط به سال ۱۹۷۸، هم نشان دهنده ۱۴/۱ درصد کاهش است. در فاصله سالهای ۱۹۷۹ و ۱۹۸۰ هزینه های نظامی تا ۱۴ درصد افزایش یافت و این افزایش ۳۱۷ میلیارد ریال بود.

بنابراین، می توان با اطمینان ادعا کرد که انقلاب همان طور که قول داده بود در دو سال نخست شکل گیری اش، با موفقیت

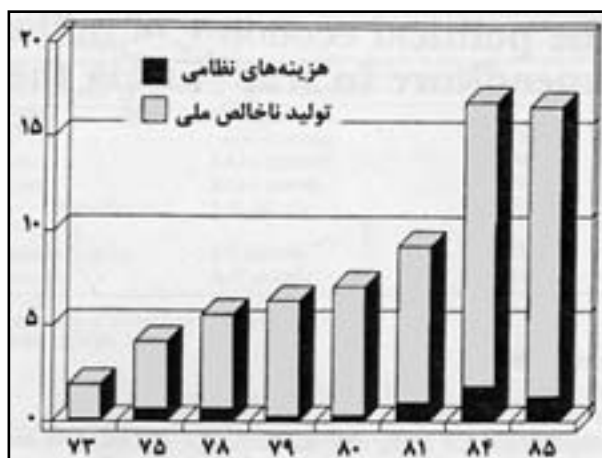
(۳،۲)

جدول شماره ۱۰: نسبت هزینه های نظامی به درآمد ناخالص ملی ایران (با نفت و بدون نفت) و بودجه دفاعی

سال	هزینه نظامی	تولید ناخالص ملی (با درآمد نفت)	سهم دفاع در تولید ناخالص ملی %	تولید ناخالص ملی (بدون نفت)	سهم دفاع در تولید ناخالص ملی (%)	میانگین رشد سالانه هزینه های نظامی ۱۹۷۹-۱۹۸۵
۱۹۷۹	۲۷۸	۶۰۵۳	۴/۵	۲۳۷۷	۶/۲	۲۹/۲
۱۹۸۰	۳۱۷	۶۷۵۹	۴/۷	۵۷۷۸	۵/۵	
۱۹۸۱	۱۰۰۷	۸۲۱۸	۱۲/۳	۷۲۸۸	۱۳/۸	
۱۹۸۲	۱۰۳۰۰	۱۰۶۲۱	۱۲/۳	۸۸۵۲	۱۲/۷	
۱۹۸۳	۱۵۰۰	۱۳۴۷۱	۱۱/۱	۱۱۶۶۲	۱۲/۹	
۱۹۸۴	۱۸۵۳	۱۵۰۴۰	۱۲/۳	۱۲۹۲۶	۱۲/۰	
۱۹۸۵	۱۳۹۵	۱۵۳۰۶	۸/۵	۱۳۱۶۳	۹/۲	
		-	۹/۳	-	۱۰/۹	

(۵،۴)

نمودار شماره ۱: تولید ناخالص ملی و هزینه های نظامی ایران ۱۹۷۳-۱۹۸۵

(1) Source: IISS 1980/1 to 1986/7; IMF November 1986.

(۲) ارقام هزینه های نظامی و تولید ناخالص ملی به میلیارد ریال محاسبه شده است.

(4) Source: Mofid 1987: 181, Table 5.2.

(۳) برآوردها از سوی نویسنده است.

(۵) ستون عمودی نمودار براساس میلیارد دلار است.

نمودار شماره ۲: بودجه دفاعی ایران: ۱۹۸۵-۱۹۷۳^(۱)

کشورهای منتخب طی دوره ۱۹۷۹-۱۹۸۵ در جدول شماره ۱۱ ارائه شده است. همان طور که دیده می شود، در سال ۱۹۷۹، برای نخستین بار، حجم هزینه های دفاعی ایران در مقایسه با کشورهای دیگر که در جدول ذکر شده است، کم و بیش، قابل مقایسه اند. البته، به استثنای امریکا و یونان، که ۴/۵ درصد یا میزانی کمتر از ۴/۵ درصد از تولید ناخالص داخلی خود را صرف هزینه های نظامی کردند.

همچنین، حجم هزینه های دفاعی بسیاری از کشورها به صورتی که در جدول شماره ۱۱ دیده می شود، کم و بیش طی

می توان ملاحظه کرد که از زمان انقلاب، کاهش هزینه ها هم در رشد متوسط سالانه هزینه های نظامی و از زمان جنگ در حجم هزینه های دفاعی وجود داشته است.

به هر حال، اگر آمارهای مربوط به دوره های پیش و پس از جنگ مقایسه شود، می توان ذکر کرد که واقعا، افزایش زیادی در هزینه های نظامی و حجم بار دفاعی از زمان جنگ وجود داشته است. می توان این موضوع را در نمودار شماره ۲ که سهم حجم بار دفاعی در پیش و پس از انقلاب را نشان می دهد بهتر ملاحظه کرد. آمارهای حجم هزینه های دفاعی

جدول شماره ۱۱: درصد هزینه نظامی برخی از کشورهای جهان از تولید ناخالص ملی. ۱۹۸۵-۱۹۷۹^(۳،۲)

کشور	سال	۱۹۷۹	۱۹۸۰	۱۹۸۱	۱۹۸۲	۱۹۸۳	۱۹۸۴	۱۹۸۵
کانادا		۱/۹	۱/۸	۱/۹	۲/۰	۲/۱	۲/۲	۲/۲
اسرائیل		۵/۹	۶/۳	۶/۶	۷/۰	۷/۱	۷/۰	۷/۰
بلژیک		۲/۳	۲/۳	۲/۵	۲/۳	۲/۳	۲/۱	۲/۰
دانمارک		۲/۳	۲/۲	۲/۵	۲/۵	۲/۵	۲/۳	۲/۲
فرانسه		۲/۹	۲/۰	۲/۲	۲/۱	۲/۲	۲/۱	۲/۱
آلمان غربی		۲/۳	۲/۳	۲/۴	۲/۲	۲/۲	۲/۳	۲/۲
یونان		۶/۳	۵/۷	۷/۰	۶/۹	۶/۳	۷/۲	۷/۱
ایتالیا		۲/۴	۲/۴	۲/۵	۲/۶	۲/۷	۲/۷	۲/۷
ترکیه		۲/۳	۲/۷	۲/۹	۵/۲	۲/۹	۲/۴	۲/۵
انگلستان		۲/۵	۲/۸	۵/۰	۵/۲	۵/۲	۵/۲	۵/۲
هند		۲/۵	۲/۶	۲/۸	۲/۹	۲/۹	۲/۹	۲/۰
پاکستان		۲/۷	۲/۷	۵/۱	۵/۵	۵/۴	(۵/۵)	(۵/۴)
اندونزی		(۲/۱)	(۳/۸)	(۲/۰)	(۲/۳)	(۳/۹)	(۳/۶)	(۳/۳)
ژاپن		۰/۹	۰/۹	۰/۹	۰/۹	۱/۰	۱/۰	۱/۰
استرالیا		۲/۶	۲/۷	۲/۷	۲/۹	۲/۰	۲/۰	۲/۲

(1) Source: Mofid 1987: 181, Table 5.2, IMFA, November 1986.
 (2) Source: SIPRI 1987: Table 6A3.

(۳) تولید ناخالص ملی براساس قیمت جاری بازار (به میلیارد دلار) است.

جدول شماره ۱۲: نسبت واردات تسلیحاتی به کل واردات ایران: ۱۹۸۵-۱۹۷۹^(۲)

سال	واردات تسلیحاتی ^(۳)	واردات غیر نظامی	کل واردات	نسبت واردات تسلیحاتی به کل واردات (%)
۱۹۷۹	۱۳۹	۶۸۶	۸۲۵	۱۶/۸
۱۹۸۰	۱۵۹	۸۶۳	۱۰۲۲	۱۵/۶
۱۹۸۱	۵۰۴	۹۸۵	۱۴۸۹	۳۳/۸
۱۹۸۲	۶۵۰	۱/۱۸۵	۱/۸۳۵	۳۵/۴
۱۹۸۳	۷۵۰	۱/۵۸۳	۲/۳۳۳	۳۲/۱
۱۹۸۴	۹۲۷	۱/۳۳۸	۲/۴۵۵	۴۱/۱
۱۹۸۵	۶۴۸	۱/۰۶۱	۱/۷۰۹	۳۷/۹

دوره مورد مطالعه حفظ شده است، در حالی که حجم هزینه های دفاعی ایران از زمان جنگ سریعاً افزایش یافته است.

میلیارد ریال در سال ۱۹۷۹ کاهش یافت، (رک به: جدول شماره ۴). رشد فاصله سال ۱۹۷۹ تا ۱۹۸۰، ۱۴/۴ درصد بود که ۱۵۹ میلیارد ریال افزایش داشت که نشان دهنده حجم هزینه های واردات تسلیحات به ترتیب، ۱۶/۸ و ۱۵/۶ درصد طی همان دو سال است.

دوره مورد مطالعه حفظ شده است، در حالی که حجم هزینه های دفاعی ایران از زمان جنگ سریعاً افزایش یافته است.

تأثیر جنگ بر ارزش واردات تسلیحات و هزینه های واردات تسلیحاتی

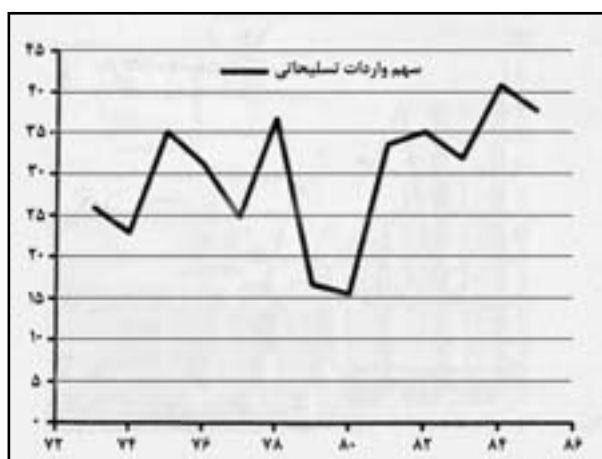
جدول شماره ۱۲ آمارهایی در زمینه برآورد واردات تسلیحاتی و نیز تخمین هزینه های واردات سلاح طی دوره ۱۹۷۹-۱۹۸۵ را ارائه می دهد. هزینه های واردات سلاح در کل دوره ۱۹۷۳-۱۹۸۵ نیز در نمودار شماره ۳ نشان داده شده است.

همان طور که دیده می شود، با کاهش سریع هزینه نظامی که بلافاصله پس از انقلاب صورت گرفت، واردات تسلیحات نیز کاهش یافت. بدین ترتیب، ارزش واردات تسلیحات تا ۶۷ درصد از ۴۱۶ میلیارد ریال در سال ۱۹۷۸ تا ۱۳۹

جدول شماره ۱۲ آمارهایی در زمینه برآورد واردات تسلیحاتی و نیز تخمین هزینه های واردات سلاح طی دوره ۱۹۷۹-۱۹۸۵ را ارائه می دهد. هزینه های واردات سلاح در کل دوره ۱۹۷۳-۱۹۸۵ نیز در نمودار شماره ۳ نشان داده شده است.

همان طور که دیده می شود، با کاهش سریع هزینه نظامی که بلافاصله پس از انقلاب صورت گرفت، واردات تسلیحات نیز کاهش یافت. بدین ترتیب، ارزش واردات تسلیحات تا ۶۷ درصد از ۴۱۶ میلیارد ریال در سال ۱۹۷۸ تا ۱۳۹

نمودار شماره ۳: بودجه واردات نظامی ایران: ۱۹۸۵-۱۹۷۳^(۵،۴)

(1) Source: SIPRI 1980: 96-97, Tables 3.6 and 3.7.

(۲) ارقام واردات دفاعی و غیر دفاعی به میلیارد ریال محاسبه شده است.

(۳) واردات جنگ افزارها حدوداً ۵۰ درصد کل هزینه های نظامی هر سال ایران بود. این محاسبه

بر پایه این فرض قرار دارد که در این خریدها، برخلاف دوران شاه هیچ گونه سلاح پیشرفته ای وجود نداشت. قسمت عمده این واردات، قطعات یدکی، سلاحهای کوچک و مهمات بودند. سلاحهای مهم این محموله از نظر مرغوبیت در درجه دوم قرار داشتند، اما اغلب آنها از طریق بازار سیاه و واسطه ها تهیه می شدند و همین امر افزایش چشم گیر قیمت آنها را باعث می شد. با در نظر گرفتن تمامی این عوامل، برآورد ما نشان می دهد که واردات تجهیزات نظامی ایران ۵۰ درصد کل هزینه های نظامی این کشور را شامل می شود. در حالی که در سال ۱۹۷۳-۱۹۷۸ این میزان ۶۰ درصد بود. در همین حال، اعتراف می کنیم که این تنها یک گمانه زنی مستند است.

(4) Source: IMFA 1985.

انقلاب پس از سرنگون کردن موفقیت آمیز رژیم پیشین تأثیر مهمی در کاهش هزینه نظامی و واردات تسلیحات داشت و بسیاری از قراردادهای تسلیحاتی با امریکا ملغی گردید

هزار نفر در سالهای ۱۹۸۰-۱۹۸۱ کاهش یافت که نشان دهنده کاهش بیش از ۴۲ درصد است. جدول شماره ۱۳ اطلاعاتی را درباره کارکنان نظامی ارتش از زمان انقلاب نشان می دهد. همان طور که دیده می شود، پس از انقلاب، نیروهای نظامی خیلی سریع، از هم پاشیدند طوری که حتی تا سال ۱۹۸۷-۱۹۸۸ هم نتوانستند توان پیش از انقلاب خود را مجدداً به دست آورند. مجموع نیروی انسانی نیروهای نظامی منظم تا ۳۵۵ هزار نفر افزایش یافت که هنوز ۱۴/۵ درصد کمتر از سالهای ۱۹۷۹-۱۹۸۰ بود.

به هر حال، تأثیر عمده دیگر انقلاب بر نیروهای نظامی رشد و گسترش سریع و موازی سپاه پاسداران انقلاب در کنار ارتش بود. در آغاز در سالهای ۱۹۷۹-۱۹۸۰ سپاه با تعداد نسبتاً کمی برای حفظ انقلاب شکل گرفته بود، اما اکنون نه تنها به نیروی مهمی برای محافظت از انقلاب تبدیل شده، بلکه از زمان تجاوز عراق، برای دفاع از کشور به کار گرفته شده است. در سالهای ۱۹۸۶-۱۹۸۷ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نیروهای زمینی، دریایی و هوایی تشکیل داد. طبق برآوردها، در سال ۱۹۸۶، در حدود سیصد هزار داوطلب در نیروی زمینی بایازده فرماندهی منطقه ای سازمان دهی شدند که موشکهای زمین به زمین و پدافند هوایی داشتند. آنها به طور مستقل یا به صورت ادغامی با نیروهای ارتش انجام وظیفه می کردند و نیز بسیج را تحت کنترل داشتند.

توان و تعداد کارکنان نظامی نیروی دریایی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دقیقاً مشخص نیست به هر حال، آنها پنج پایگاه دریایی به نامهای فارسی، هلول (سکوی نفتی)، سیری، ابوموسی و لارک داشتند. این نیروها به حدود چهل قایق تندروی سوئدی^(۱) با سلاحهای هدایت شونده ضدتانک،

است. به هر حال واقعیت این است که ایران از زمان انقلاب، هیچ قلم کالای نظامی پیشرفته ای دریافت نکرده و اغلب واردات از اقلام متنوع (مختلف) ارزان و درجه دوم بوده است. از همین رو، با کاهش نرخ رشد متوسط سالانه واردات تسلیحات روبرو بوده است. برای نمونه، طی دوره ۱۹۷۳-۱۹۷۸ (دوره نظامیگری گسترده)، واردات تسلیحات به طور متوسط هر سال ۳۷ درصد افزایش داشته است. با وجود این، باید گفت که از زمان تجاوز عراق به ایران افزایش زیادی در حجم واردات تسلیحات این کشور دیده نمی شود. این حجم هزینه به طور متوسط طی سالهای ۱۹۷۹ و ۱۹۸۰ برای هر سال ۱۶/۲ درصد بوده که تا ۳۶/۱ درصد در فاصله سالهای ۱۹۸۱ و ۱۹۸۵ رشد داشته است؛ بنابراین، اگر پیش از جنگ (۱۹۷۳-۱۹۸۰) و پس از جنگ (۱۹۸۱-۱۹۸۵) حجم هزینه های دفاعی مقایسه شود، می توان مشاهده کرد که افزایش در خور توجهی داشته است. آمارهای مربوط به حجم هزینه های واردات تسلیحات طی همین دوره، به ترتیب، ۲۶/۱ و ۳۶/۱ درصد بوده است.

در نتیجه، می توان گفت که یکی از پیامدهای مهم جنگ در مورد ایران ناتوانی آن برای حفظ هزینه های نظامی و حجم واردات تسلیحاتی در سطح پایین بود، به صورتی که تنها در دو سال نخست پس از انقلاب و پیش از تجاوز عراق به ایران، به این مهم دست یافته بودند.

تأثیر انقلاب و جنگ بر نیروهای نظامی ایران

انقلاب تأثیر مهمی بر نیروهای نظامی داشته است. پس از پیروزی انقلاب بسیاری از افسران عالی رتبه تصفیه شدند. مجموع کل کارکنان سه نیرو (زمینی، هوایی و دریایی) از بیش از ۴۱۵ هزار نفر در سال ۱۹۷۹-۱۹۸۰ (پیش از انقلاب) به ۲۴۰

جدول شماره ۱۳: نیروهای نظامی و شبه نظامی ایران، ۱۹۸۰-۱۹۸۸^(۱) (به هزار نفر)

نیروهای نظامی	۱۹۷۹-۸۰ (پیش از انقلاب)	۱۹۸۰-۱ (بعد از انقلاب)	۱۹۸۲-۵	۱۹۸۶-۷	۱۹۸۷-۸
کل افراد	۴۱۵	۲۴۰	۳۰۵	۳۵۵	۳۵۵
نیروی زمینی	۲۸۵	۱۵۰	۲۵۰	۳۰۵	۳۰۵
نیروی هوایی	۱۰۰	۷۰	۳۵	۳۵	۳۵
نیروی دریایی	۳۰	۲۰	۱۵	۱۵	۱۵

(1) Source: IISS 1979/80 to 1987/88.

(2) Boghamma.

هزینه‌های نظامی ایران در فاصله سالهای ۱۹۸۰ و ۱۹۸۱ تا ۲۱۸ درصد افزایش یافت و در مجموع، طی دوره مورد مطالعه، هزینه‌های نظامی، سالانه به طور متوسط ۲۹/۲ درصد رشد داشته است

می‌توان ملاحظه کرد.

طی دوره ۱۹۷۳-۱۹۷۸ آمریکا بزرگ‌ترین صادر کننده سلاح‌های پیشرفته به ایران بوده است. و ایران تا سال ۱۹۷۹-۱۹۸۰، ۴۴۵ فروند هواپیمای جنگی دریافت کرده بود. در میان آنها، ۱۹۰ فروند هواپیمای اف-۴ و ۱۶۶ فروند هواپیمای اف-۵ وجود داشته است. همچنین، ۱۹۸۵ دستگاه تانک به ایران تحویل داده شد که در این میان، تعداد ۸۷۵ دستگاه تانک چیفتن و ۲۵۰ تانک اسکورپین وجود داشته است. به هر حال، انقلاب و به دنبال آن، تحریم فروش مستقیم تسلیحات به ایران و نیز خسارت‌های مربوط به جنگ باعث شد تا نیروهای نظامی ایران در سال ۱۹۸۷-۱۹۸۸، تنها در حدود ۱۳۱۰ دستگاه تانک، ۶۰ فروند هواپیمای جنگی و ۳۰۰ فروند بالگرد داشته باشند.

از زمان انقلاب و جنگ، مهم‌ترین تغییر در نیروی زرهی ایران رخ داد و اغلب تانک‌های چیفتن و اسکورپین ساخت بریتانیا از بین رفتند. تانک‌های جدید بیشتر ساخت روسیه و اروپای شرقی اند که در میان آنها ۱۰۰۰ دستگاه تانک تی-۵۴، تی-۵۵ و ۲۵۰ دستگاه تانک تی-۵۹ دیده می‌شود؛ بنابراین، همان‌طور که جدول شماره ۱۴ نشان می‌دهد، از زمان جنگ، نه تنها کیفیت تانک‌ها کاملاً تغییر یافته، بلکه تا آنجا که به کمیت مرتبط است، در سال ۱۹۸۷، ایران نسبت به سال ۱۹۸۰، ۶۷۵ دستگاه تانک کمتر داشته است.

از سوی دیگر، از زمان انقلاب، برای هواپیماهای رزمی و بالگردها هیچ سیستم جدید مهمی تهیه نشد. به هر حال، با

سکوه‌های پرتاب موشک و تیربار مجهز بودند.

توپخانه یگان دفاع ساحلی تعدادی موشک سطح به سطح ChHY-۲ که بیشتر به موشک کرم ایریسم معروفند، رادر اختیار داشت. همچنین، این اعتقاد وجود داشت که آنها ممکن است موشک سطح به سطح ساخت ایتالیا را هم داشته باشند. نیروی دریایی سپاه حدود سه تیپ را شامل می‌شد. نیروی هوایی سپاه پاسداران انقلاب در دو سال (۱۹۹۹-۱۹۹۸) گذشته بسیار بهبود یافته است. آنها اکنون، نقش مهمی را در دفاع از تأسیسات مهم برعهده دارند. برآورد شده است که در سال ۱۹۸۶، آنها دست کم، ۲۲ فروند هواپیمای جنگی اف-۶ داشتند.

افزون بر تشکیل سپاه پاسداران انقلاب، در سال ۱۹۸۱، در ایران نیروی بسیج نیز شکل گرفت. برخی معتقد که در سال ۱۹۸۶-۱۹۸۷ این نیرو بیش از یک میلیون نفر عضو داشته است.^۹

بنابراین، در مجموع، از زمان انقلاب، این نیروها دست کم، افزایش ۳۱۰ درصدی (از جمله زنان آموزش دیده) از نظر تعداد افراد آموزش دیده داشته است، به صورتی که تا سال ۱۹۸۷، تعداد نیروهای آنها به ۱۷۰۰ هزار نفر افزایش یافته بود.

جدول شماره ۱۴ لیست سیستم‌های تسلیحاتی مهم توسط نیروهای نظامی منظم را طی سال‌های منتخب از زمان انقلاب نشان می‌دهد. اگر کیفیت و کمیت این تسلیحات با دوره پیش از انقلاب مقایسه شود، برخی از تغییرات مهم را

جدول شماره ۱۴: فهرست سیستم‌های تسلیحاتی ایران، ۱۹۸۰-۱۹۸۸^(۱)

تسلیمات	۱۹۷۹-۸۰ (آخرین سال حکومت شاه)	۱۹۸۰-۱ (نخستین سال پس از انقلاب)	۱۹۸۰-۵	۱۹۸۷-۸
تانکها	۱/۹۸۵	۱/۹۸۵	۱/۰۵۰ (۲)	۱/۳۱۰ (۲)
هواپیماهای جنگی	۲۴۵	۲۴۵	۹۵ (۲)	۶۰ (۲)
بالگردها	۶۸۲	۶۸۲	۳۲۰ (۲)	۳۰۰ (۲)
تجهیزات و انوات زرهی	۸۲۵	۸۲۵	۱/۱۹۰	۱/۰۶۰

(1) Source: IISS 1979/80 to 1987/88.

(۲) فقدان یا نقص گزارش فروش این تجهیزات، ارائه اعداد دقیق در این برآورد را ناممکن می‌کند.

(۳) از مجموع آنها، ۱۰۰۰ دستگاه تانک تی-۵۴ و تی-۵۵، ۲۵۰ دستگاه تانک تی-۵۹، تی-۶۲ و تی-۷۲

(که از سوی شوروی و کشورهای اروپای شرقی ارائه شده یا بیشترشان را از عراق به غنیمت گرفته‌اند) و شمار کوچکی هم تانک‌های چیفتن ام-۴۷، ام-۴۸، ام-۶۰ آبی بودند؛ بنابراین، از زمان جنگ، نزدیک به تمامی تانک‌هایی که ایران قبلاً در اختیار داشت، از بین رفته یا از نظر نوع تانک و کشورهای عرضه کننده تغییراتی اساسی پدید آمده است.

(۴) هنوز هم ارقام پیش از انقلاب و جنگ نگهداری می‌شود و هیچ محموله جدیدی در این زمینه وجود ندارد.

(۵) مانند مورد قبلی است.

(۶) مواردی که در جدول در مقابلشان علامت سوال قرار گرفته، بدین علت است که در مورد عملیاتی بودن آنها تردید وجود دارد.

یادداشتها

1. Arlinghous, B; *Military Development in Africa: The Political and Economic Risks of Arms Transfers*, Boulder, Co: Westview Press, 1984, p. 151.
2. Palme, O. Etal; *Military Spending: the Economic and Social Consequences; Challeng*, September-October, 1982, P.101.
3. Arlinghous; *Ibid*, P.P:4-21.
4. *The Military Balance* (1987/8) ; London: International Institute For Strategic Studies.
5. Mofid, K; *Development Planning in Iran: From Monarchy to Islamic Republic*; Wisbech, Cambs: Menas Press, 1987, p. 83.
6. Klare, M. T; *Military Mandess; The New Internationalist*, September, 1980, P.12.
7. Bani - Sadr, A.B; *Instead of the Shah'an Islamic Republic*, New York Times, 11 Desember, 1978.
8. *SIPRI Yearbook on Armament and Disarmament*(1980), London: Taylor & Francis, P. 12.
9. *The Military Balance* (1987/8) , P.75.

توجه به خسارتهایی که این هواپیماها و بالگردها در طی جنگ متحمل شدند، تعداد واقعی آنها به طور درخور توجهی کاهش یافت و از ۴۴۵ و ۶۸۴ فروند در سال ۱۹۸۰ به ترتیب، به ۶۰ و ۳۰۰ فروند در سال ۱۹۸۷ رسید. همچنین، این اعتقاد وجود دارد که به خاطر کمبود قطعات و دیگر مشکلات فنی تمامی آنها برای عملیات آماده نباشند.

بر این اساس، می توان گفت که از زمان جنگ، تقریباً، قابلیت سیستم سلاحهای مهم پیشرفته که نیروهای نظامی ایران داشتند، از کار افتاده بود؛ و بهره برداری مجدد از آنها نیازمند صرف مبالغ زیادی برای واردات تسلیحات و عمدتاً قطعات یدکی، سلاحهای درجه دو و نیز گلوله های توپ، مین و موشک بود. انجام اقداماتی در این زمینه، مستلزم هزینه های زیادی می باشد، زیرا، قیمت سلاحها چند برابر شده و آنها اغلب از طریق کشورهای ثالث و بازار سیاه تهیه می شوند.

نتیجه گیری

در این نوشته علاوه بر نظامی گری ایران طی دوره ۱۹۷۳-۱۹۷۸ و هزینه های نظامی آن، نشان داده شد که رهبران انقلاب در دو سال نخست پیروزی انقلاب و پیش از تجاوز عراق، سریعاً و به طور درخور توجهی هزینه های نظامی ایران و واردات تسلیحاتی خود را کاهش دادند. اما وقتی که کشور هدف حمله قرار گرفت، به طور ناگهانی این دستاورد مهم انقلاب از بین رفت. از آن زمان، هزینه های نظامی و واردات تسلیحات و نیز حجم هزینه های مربوط به امور دفاعی و واردات تسلیحات به طور درخور توجهی افزایش یافت. همچنین، ذکر شد که از زمان جنگ، تعداد افراد آموزش دیده در ایران رشد زیادی داشت، در حالی که کاهش عمده ای در نیروهای مهم نظامی (ارتش) پدید آمد و اهمیت و نقش نیروهای سپاه پاسداران انقلاب افزایش یافت. همچنین، توضیح داده شد که از نظر کمی و کیفی تغییرات مهمی در سیستم تسلیحاتی عمده ایران به وجود آمد. ایران هیچ نوع هواپیمای جنگی و بالگرد پیشرفته جدید دریافت نکرد و تعداد این نوع هواپیماها به طور درخور توجهی کاهش یافت که با توجه به مسائل فنی، تمامی هواپیماها و بالگردهای موجود کاملاً عملیاتی نیستند. همچنین، گفته شد که از زمان انقلاب و جنگ مهم ترین تغییرات در نیروی زرهی ایران بوده و تغییر کلی در کیفیت و کمیت آنها طی دوره مورد مطالعه وجود داشته است.